

УДК 631.11

О. В. Лебеденко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпропетровськ

ЧИННИКИ ТА УМОВИ ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ ГРУНТІВ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Lebedenko,

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Dnepropetrovsk State Agrarian Economics University

FACTORS AND CONDITIONS REPRODUCTION OF SOIL FERTILITY IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES

Розглянуто сутність простого та розширеного відтворення родючості ґрунтів. Досліджено сучасний стан використання земельних угідь в аграрних підприємствах України. Проаналізовано динаміку і структуру сільськогосподарських угідь, структуру посівних площ, динаміку внесення органічних і мінеральних добрив. Виявлено чинники, що негативно впливають на відтворення ґрунтової родючості: недосконалість менеджменту аграрних підприємств, порушення агротехнологічних норм, диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, поширення короткотривалої оренди земель. Визначено умови розширеного відтворення земельних угідь аграрними підприємствами. Обґрунтовано комплекс економічних, науково-технічних та організаційно-правових заходів з боку держави, необхідних для вирішення проблеми екологічно збалансованого агровиробництва, ефективного використання ґрунтів та підвищення їх родючості. Дано визначення продовольчої ефективності землекористування.

The essence of simple and expanded reproduction of soil fertility. The modern state of the land in agricultural enterprises of Ukraine. The dynamics and structure of agricultural land, acreage structure and dynamics of organic and mineral fertilizers. The factors that affect the reproduction of soil fertility, imperfect management of agricultural enterprises, violations agrotechnological rules disparity in prices for agricultural and industrial products, distribution of short-term land lease. The conditions of expanded reproduction land agricultural enterprises. Grounded set of economic, scientific, technical, organizational and legal measures by the state needed to address environmentally sustainable agricultural production, efficient use of soil and increase fertility. The definition of food efficiency of land use.

Ключові слова: родючість ґрунтів, просте відтворення, розширене відтворення, аграрні підприємства, агроекологічний стан земельних угідь.

Key words: soil fertility, simple reproduction, expanded reproduction, farms, Agroecological state land.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою умовою функціонування аграрних підприємств є використання землі як головного засобу виробництва. Земля є основою для відтворення усіх складових економічного зростання — трудових ресурсів, техніко-технологічного забезпечення і природних факторів. Для сільського господарства земля є матеріальною основою функціонування та незамінним чинником виробництва. Особливість землі як засобу виробництва полягає у поєднанні у процесі виробництва функцій предмету і засобу праці, а така властивість землі, як родючість ґрунтів безпосередньо впливає на результати виробництва у сільському господарстві. Проблеми відтворення родючості ґрунтів є надзвичайно актуальними, що обумовлено серйозними протиріччями між необхідністю забезпечувати сталий розвиток агровиробництва та унеможливленням відтворення родючості ґрунтів через посилене зростання процесів ґрунтової деградації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем відтворення родючості ґрунтів займалися В.А. Борисова, В.М. Ганганов, С.І. Дорогунцов, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик та інші вчені. Однак багато аспектів зазначених проблем залишаються невирішеними, що потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити сучасний стан використання земельних угідь в аграрних підприємствах, проаналізувати чинники, які впливають на відтворення родючості ґрунтів та визначити умови, необхідні для розширеного відтворення земельних угідь аграрними підприємствами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відтворення родючості ґрунтів є важливим елементом процесу відтворення природних ре-

Таблиця 1. Динаміка площі і структури сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах України, 2009–2014 рр.

Угіддя	Роки:										2014 р. у % до 2009 р.
	2009		2011		2012		2013		2014		
	млн га	%	млн га	%	млн га	%	млн га	%	млн га	%	
Рілля	19,4	92,8	19,2	93,7	19,4	93,7	19,2	94,1	19,3	93,7	99,5
Сіножаті	0,4	1,9	0,4	1,9	0,4	1,9	0,4	2,0	0,4	1,9	100,0
Пасовища	0,8	3,8	0,7	3,4	0,7	3,4	0,7	3,4	0,7	3,4	87,5
Багаторічні насадження	0,3	1,5	0,2	1,0	0,2	1,0	0,1	0,5	0,2	1,0	66,7
Усього сільськогосподарських угідь	20,9	100	20,5	100	20,7	100	20,4	100	20,6	100	98,6

Джерело: за даними державної служби статистики України.

сурсів та складовою суспільного відтворення. У свою чергу, суспільне відтворення є невід'ємною складовою ланкою суспільного виробництва, що відбувається за постійного відтворення засобів виробництва.

Підвищення родючості ґрунту — важлива умова розширеного відтворення для підприємств аграрного сектору, оскільки воно є основою збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення її якості. Для цього необхідно створювати умови для продуктивного використання угідь, відновлювати і поповнювати вміст поживних речовин у ґрунті.

На думку деяких авторів [1], просте відтворення родючості ґрунту — це її відновлення та збереження у незмінних величинах щодо усіх агрохімічних, агрофізичних та інших показників агроекологічного стану. Ґрунтові чинники при цьому будуть незмінними, а земельні угіддя увесь додатковий запас поживних речовин витратять на формування додаткового врожаю.

За сутністю та змістом розширене відтворення родючості ґрунту є відновленням показників ґрунтової родючості у зростаючих масштабах з урахуванням особливостей землі як біологічної, господарської, економічної та суспільної категорії. При цьому зростає обсяг виробленого підприємствами аграрного сектору суспільного продукту в якісному виразі.

З точки зору Н.М. Скурської, відтворення земельно-ресурсного потенціалу аграрного виробництва — це цілеспрямована діяльність людей щодо відновлення і покращення землі як одного з основних компонентів природного середовища та сільськогосподарського ресурсу, відновлення потенційної і дійсної (ефективної) родючості ґрунтів, а також постійне удосконалення у зв'язку з цим земельних відносин. При цьому, поняття простого і розширеного відтворення доцільно застосовувати лише щодо відновлення фізико-хімічних і біологічних властивостей ґрунтів, їх родючості. Щодо земель-

них відносин, то вони, постійно відновлюючись і розвиваючись, забезпечують, або не забезпечують умови простого та розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу [2].

За економічною сутністю, збереження показників агроекологічного стану земельних угідь є простим відтворенням ґрунтової родючості, що є позитивним явищем, хоча і передбачає відновлення родючості у попередніх, а не у більших масштабах. У складних економічних умовах України збереження величини показників агроекологічного стану є актуальним.

Додаткові капіталовкладення та поточні витрати обігових коштів на одиницю земельних угідь є обов'язковою умовою існування як простого, так і розширеного відтворення агроекологічного стану продуктивних угідь, кількісні та якісні показники якого формуються шляхом раціонального використання земель, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у землеробство, розвитку існуючих земельних відносин. Однак досягнення безперервного поліпшення показників агроекологічного стану земельних ресурсів та їх продуктивності неможливе. Проте цілком можливо забезпечити таке зростання спадними темпами. Провідною, стратегічною лінією та кінцевою метою є призведення показників агроекологічного стану до того рівня природного екологічно стабільного стану, який був до розвитку землеробства та втручання людини у навколишнє середовище. Такий тип відтворення є перспективним як для господарської діяльності, так і для стану природних ресурсів [1].

Загальна земельна площа України станом на 01.01. 2014 р. складала 60,3 млн га, з яких 41,5 млн га — сільськогосподарські угіддя, у тому числі 32,5 млн га ріллі. Динаміку площі і структури сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах України наведено у таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, у період з 2009 по 2014 рр. в аграрних підприємствах зменшилася загальна площа сільськогосподарських

угідь (на 0,3 млн га або на 1,4 %). Площа ріллі за цей період майже не змінилася, її питома вага у структурі сільськогосподарських угідь дещо зросла і складала у 2014 р. 93,7 %, що свідчить про високий рівень розораності, і є негативним явищем з точки зору раціонального використання земель, особливо на тлі значного скорочення (на 33,3 %) площі багаторічних насаджень та скорочення (на 12,5 %) площі пасовищ.

Відтворення родючості ґрунтів значною мірою залежить від дотримання оптимальної структури посівних площ (табл. 2).

Аналіз даних таблиці 2 свідчить про те, що за досліджуваний період у структурі посівної площі у 2,7 рази зросла питома вага технічних культур, які є більш рентабельними, та у 4,8 рази скоротилася питома вага кормових культур, що пов'язано із занепадом галузі тваринництва. Питома вага картоплі та овоче-баштанних культур суттєво не змінилася. Питома вага зернових та зернобобових культур зросла на 9,3 %, особливо суттєво збільшилася частка кукурудзи на зерно (у 4,5 рази).

На відтворення родючості ґрунтів та підтримання бездефіцитного балансу гумусу суттєво впливають обсяги внесення органічних і мінеральних добрив (табл. 3).

Інформація, наведена у таблиці 3, свідчить про різке скорочення обсягів внесення добрив, особливо органічних. Так, у розрахунку на одиницю посівної площі, обсяги внесення мінеральних добрив скоротилися майже наполовину, обсяги внесення органічних добрив зменшилися у 17 разів. Така ситуація обумовлена слабким господарським станом аграрних підприємств та відсутністю галузей тваринництва у переважній більшості господарств.

Таблиця 2. Структура посівних площ в Україні, 1990–2014 рр. (%)

Культури та групи культур	Роки:					
	1990	2000	2010	2012	2013	2014
Зернові та зернобобові культури – усього	45,0	50,2	56,0	55,6	57,2	54,3
у т. ч. пшениця озима	23,3	19,6	22,8	19,9	23,0	21,6
ячмінь ярий	6,8	13,4	11,2	10,0	8,0	7,2
кукурудза на зерно	3,8	5,0	10,0	16,6	17,3	17,2
Технічні культури – усього	11,6	15,4	27,1	28,2	27,8	31,0
у т. ч. цукрові буряки (фабричні)	5,0	3,1	1,9	1,6	1,0	1,2
соняшник	5,0	10,8	17,0	18,7	17,8	19,3
Картопля і овоче-баштанні культури – усього	6,4	8,4	7,3	7,3	6,9	7,0
у т. ч. картопля	4,4	6,0	5,2	5,2	4,9	4,9
овочі відкритого ґрунту	1,4	2,0	1,7	1,8	1,7	1,7
Кормові культури – усього	37,0	26,0	9,6	8,9	8,1	7,7
у т. ч. кукурудза на силос і зелений корм	14,3	7,1	1,8	1,8	1,4	1,3
однорічні трави	8,0	6,5	2,2	1,8	1,7	1,5
багаторічні трави	12,3	11,0	4,6	4,3	4,1	4,1
кормові коренеплоди	1,9	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8
Уся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: за даними державної служби статистики України.

Незважаючи на те, що одним із стратегічних пріоритетів розвитку аграрних підприємств визначено досягнення щонайменше простого відтворення родючості ґрунтів [3], упродовж останніх років в аграрному секторі національної економіки відбувається звужене відтворення родючості ґрунтів, для якого характерне зменшення вмісту гумусу й поживних речовин у ґрунті.

Причинами такого стану є високий рівень сільськогосподарського освоєння та розораності території, недотримання оптимальних нормативів щодо структури посівних площ (значне збільшення питомої ваги технічних культур за рахунок зменшення частки однорічних та багаторічних трав), недостатня кількість внесених органічних та мінеральних добрив, що, у свою чергу, є наслідком недосконалої менеджменту аграрних підприємств, порушення агротехнологічних норм, диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, а також поширення короткотривалої оренди земель, за якої у землекористувача

Таблиця 3. Динаміка внесення органічних і мінеральних добрив аграрними підприємствами України, 1990–2014 рр.

Показники	Роки:						2014 р. % до 1990 р.
	1990	2000	2010	2012	2013	2014	
Внесення органічних добрив: - усього, тис. т	257130,8	28410,1	9874,1	9636,9	9338,1	9860,9	3,8
- у розрахунку на 1 га посівної площі, т	8,6	1,3	0,5	0,5	0,5	0,5	5,8
Внесення мінеральних добрив у поживних речовинах: - усього, тис. ц	42416,3	2787,1	10606,4	13430,0	14690,9	14690,1	34,6
- у розрахунку на 1 га посівної площі, кг	141	13	58	72	82	80	56,7

Джерело: за даними державної служби статистики України.

відсутня мотивація щодо раціонального використання земельних ресурсів.

Викладене зумовлює необхідність пошуку напрямів раціонального використання та відтворення сільськогосподарських угідь. Виникає потреба обґрунтування і впровадження такої системи землеробства, за якої зростання урожайності супроводжувалося б збереженням і відтворенням усіх властивостей землі як сільськогосподарського ресурсу та складової навколишнього природного середовища. На нашу думку, до комплексу заходів з розширеного відтворення земельних угідь аграрними підприємствами слід віднести: впровадження раціональної структури землекористування; оптимізацію системи внесення добрив; запровадження ґрунтозахисних та вологозберігаючих технологій, меліорацію та рекультивацію ґрунтів.

Господарський стан більшості аграрних підприємств нині є таким, що не дозволяє їм самостійно впроваджувати увесь комплекс заходів, пов'язаних з охороною земель та відтворенням родючості ґрунтів. Ми вважаємо, що вирішення проблеми екологічно збалансованого агровиробництва, ефективного використання ґрунтів та підвищення їх родючості має бути пов'язане з комплексом економічних, науково-технічних та організаційно-правових заходів з боку держави. До основних заходів державного впливу у цьому напрямі слід віднести:

- контроль за використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення;
- стимулювання впровадження альтернативних ресурсозберігаючих і безпечних технологій та систем землеробства;
- ведення екологічного моніторингу з метою своєчасного виявлення змін в якісному стані земель і погіршення властивостей ґрунтів внаслідок нераціонального їх використання;
- передбачення санкцій за неефективне використання земель сільськогосподарського призначення, застосування екологічно небезпечних технологій обробітку ґрунту і вирощування культур, забруднення земель, погіршення якості ґрунтового покриву.

Формування системи раціонального використання земель, відтворення їх родючості, зведення до мінімуму антропогенного навантаження на землі, запобігання їх деградації, завершення реформування земельних відносин є суттєвим резервом оптимізації агроекологічного стану земельних угідь та зростання продовольчої ефективності землекористування, під якою ми розуміємо одержання максимально можливих обсягів продуктів харчування і продовольчої сировини високої якості з одиниці

сільськогосподарських угідь за мінімальних затрат ресурсів та без шкоди навколишньому природному середовищу.

ВИСНОВКИ

Впровадження екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції дозволить у перспективі не лише забезпечити потреби національного ринку в екологічно чистих та доступних продуктах харчування, а й вийти на світовий ринок. Проте існує низка економічних проблем, які необхідно терміново вирішити. Одними з головних питань, на нашу думку, є формування ринку землі, законодавче врегулювання питання відтворення родючості ґрунтів за умов оренди, а також вирішення проблеми паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що створить умови для стабілізації господарського стану аграрних підприємств і забезпечить можливість впроваджувати ними заходи щодо збереження і відтворення родючості ґрунтів. Визначальну роль у цих процесах має відігравати держава.

Література:

1. Паламарчук В.О. Економіка природокористування: навчальний посібник / В.О. Паламарчук, П.І. Коренюк. — Запоріжжя: Дике Поле, 2003. — 408 с.
2. Скурська Н.М. Відтворення земельно-ресурсного потенціалу аграрного виробництва / Н.М. Скурська // Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти): кол. монографія / Відповід. ред. В.М. Трегобчук. — К.: ІЕ НАН України, 2003. — 259 с.
3. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 року): проект: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua>

References:

1. Palamarchuk, V.O. and Koreniuk, P.I. (2003), *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Environmental economics], Dyke pole, Zaporizhia, Ukraine.
2. Skurs'ka, N.M. (2003), *Vidtvorennia zemel'no-resursnoho potentsialu agrarnoho vyrobnytstva* [Reproduction land resource potential of agricultural production], IE NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (2015), "The development strategy of the agricultural sector (until 2020): the project", available at: <http://www.uaan.gov.ua> (Accessed 16 Nov 2015).
Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.